

Ранньосередньовічна Візантійська „побутова“ філософія етичної економіки: підхід до вивчення питань

А.М. Домановський

Вивчаючи історію економіки будь-якого суспільства досліднику необхідно звертати увагу не лише на об'єктивні економічні явища і прониеси економічної системи, але і на те, як до цих об'єктивних феноменів ставилися люди, котрі повсякденно діяли у рамках економіки, що досліджується. Визначальним, таким чином, став вивчення „економічного світогляду“ включених до „об'єктивної“ економіки людей та впливу цього світогляду на економіку. В усі епохи, що передують періоду Просвітництва (а багато у чому і до наших днів включно) економічний світогляд був тісно пов'язаний зі світоглядом релігійним, був, фактично його частиною. Це й не дивно, оскільки саме релігійний світогляд був основною формою усвідомлення та визначення людиною свого місця у світі, свого ставлення до світу тощо.

Безумовно, дослідження „економічного світогляду“ явище відносно нове, незважаючи на те, що його первинні форми можна прослідкувати уже в працях економістів, істориків та філософів XVIII ст. Як самостійний повновартісний об'єкт вивчення „економічний світогляд“ було виділено на початку – у першій половині XX ст. Тоді ж було оформлено основні принципи, теоретичні засади та методи його дослідження. Проте лише з середини XX ст. запропоновані принципи почали отримувати широкую підтримку „масового“ дослідника, стали широко популярними і почали використовуватися не лише на суто теоретичному рівні або окремими видатними науковцями. Саме в цей час починається широке дослідження „економічного світогляду“ найрізноманітніших епох та цивілізацій – від найдавніших часів до наших днів.

Якщо конкретизувати вищесказане та говорити про конкретних науковців, ми обов'язково маємо згадати працю Макса Вебера „Протестантська етика і дух капіталізму“ (1906 р.), яка, по суті, стала еталоном для даного

напрямку досліджень. Необхідно також назвати роботи Сергія Булгакова "Філософія хазяйства" (1912 р.) та Вернера Зомбарта "Буржуа" (1913 р.). Саме ці три наукові праці заклали методологічну та філософську основу для подальшого дослідження питання про "взаємодієносини" релігії та економічного життя суспільства, про вплив релігії та економіки на формування "економічного світогляду" і, одночасно, вплив "економічного світогляду" на формування економіки.

За період свого майже столітнього існування названі праці (найбільш відомою з них стала робота М. Вебера) породили нечисленну кількість епігонської, критичної, популяризаторської та іншої літератури. Не забарилась і перші спроби здійснити спеціальні конкретно-історичні дослідження економічного світогляду тієї чи іншої епохи тощо, здійснені на "живому джерельному" матеріалі. Першими істориками, котрі почали працювати у цій царині стали медєвісти, тобто саме та група науковців, яка була найбільш схильною до сприйняття альтернативних методів і методик вивчення історичної реальності на протязі практично усього XX ст. Найбільш органічною новою підходом були сприйняті відомою французькою школою "Анналів". Імена багатьох істориків цієї школи стали знайомими для світової медєвістики. Це, перш за все, Люсьєн Февр, П'єр Шоноу, Фернан Бродель, Жак Ле Гофф. Окремо варто згадати Арона Гуревича та російських дослідників, котрі в останні п'ятнадцять років об'єдналися навколо наукового часопису "Одісеї".

Очевидно, що саме названі дослідники (потрібно вважати людьми, котрі своїми правими кадали тон, напрямком та дальшім ідей дослідження, яке ми збираємося здійснити). Проте, як неважко помітити, жоден з них не звертався до вивчення релігійного економічного світогляду візантійців як до окремого предмету, і, відповідно, у нашій роботі були і будуть близькі за тематикою їхні дослідження попередників. На жаль, їх було не так вже й багато. Якщо заглянути впродовж сучасності до модерної історії доволі повною і всесторонньою висвітлені у працях дослідників з цієї точки зору, що нас цікавить, то історія Візантії неслужено й по інерції довгий час залишалася на периферії. Вона досі не вступала застарілими методами, які хоча й давали цінні фундаментальні результати, проте не могли надійняти дослідників до "якісного" розуміння візантійської економічної історії. Мабуть, вілком правильно буде вважати, що перші серйозні спроби досліджень у площині, що нас цікавить, було здійснено у 60-ті – 70-ті рр. XX ст. Перші ж значні (і, все ж, лише попередні) результати було отримано лише у 1990-ті рр.

Таким чином, зародження та розвиток напрямку візантиністики, який досліджує взаємодієносини релігійного світогляду візантійців та візантійської економіки припадає приблизно на останні тридцять п'ять років. Біля його витоків стояли такі вчені в усьому світі авторитети, як М. Я. Сюзюмов, О. П. Кавдан, Е. Патлажан, Г. Литварін, Ж. Дагрон, А. Лайфу, П. Ікономідіс, М. А. Поляковича, О. О. Чекалова, К. В. Хвостова та деякі інші дослідники. В останні п'ятнадцять років значний внесок до цього напрямку було зроблено С. Б. Сорочаном [10; 11; 12]. Особливої згадки заслуговує написана у співтворстві стаття двох російських дослідників А. Н. Марченка та А. З. Пюркасової [6, с. 175-182]. Безумовно, значною мірою усі згадані дослідники опираються на багатий науковий спадок візантиністів кінця XIX – першої половини XX ст. Деякі з науковців того часу впритул наблизилися до розв'язання даної проблеми. Найбільш жоркво не видно на прикладі праці О. П. Рудакова "Нариси візантійської культури за даними грецької агіографії" (1917 р.) [8]. Як уявляється, такий ранній прорив у даному напрямку став можливим для О. П. Рудакова завдяки систематичній предметній, який він досліджував, та джерел, які він використовував. Дійсно, саме візантійська агіографія, яка щиро увірала у себе світогляд епохи та містить чудовий матеріал з історії соціально-економічних відносин, є, очевидно, чи не найкращим джерелом для реконструкції саме "побутової" філософії етичної економіки ранньосередньовічної Візантії [див.: 4, р. 303-330; 5, р. 11-35].

На жаль, названими науковцями даній напрямку досліджень обмежується, і ті з них, котрі продовжують активно працювати, задають у ньому тон, характер і напрямки досліджень. Останнім часом найбільш активно над вивченням економічного світогляду візантійців працює К. В. Хвостова [13; 14; 15]. Проте ця дослідниця вивчає проблему на базі пізньовізантійських джерел, що дає нам змогу вважати обрану нами тему оригінальною, оскільки ми плануємо мати справу з ранньо- та середньовізантійським матеріалом. Ним, щоправда, оперували і активно оперують інші дослідники, наприклад – С. Б. Сорочан чи А. Лайфу [див., особливо, 3, р. 1099-1120]. Проте, як і більшість їхніх колег, вони не ставлять перед собою тих конкретних задач, які ставимо перед собою ми: й торкалися тих питань, що нас цікавлять, побіжно, у зв'язку з вирішенням інших проблем.

Нарешті, зупинимося коротко на тому, що ми розуміємо під філософією економіки та етичною економікою (економією), і відповідно – під заявленою у назві "побутовою" філософією етичної економіки ранньосередньовічної Візантії. Відповідні визначення ми взяли з останніх філософських праць, присвячених предмету, що нас цікавить. Відповідно, під філософією економіки ми будемо розуміти "філософське вчення про економічну реальність", "направлене на осмислення основ економічного буття як однієї з найважливіших сфер людського життя та суспільства" [9, с. 9, 10]. Етичною ж економікою будемо вважати синтез економічної та економічної теорії (етична економія за П. Козловським) та, одночасно, синтез економічної та етичної практик – етична економія за нашим визначенням [2, с. 66-88]. Як видноється, "етична економіка" – поняття більш широке, ніж "етична економія", причому ці два поняття певною мірою співвідносяться між собою подібно до понять "філософія економіки" та "економічна філософія" [9, с. 9]. Звернення саме до вивчення "філософської економіки" (на противагу вивченню "філософської економії") видається більш правомірним, оскільки візантійську філософію у цьому плані доводиться реконструювати не тільки і не стільки за спеціальними філософськими трактатами, нормативними пам'ятниками тощо, а за даними про реальну економічну діяльність візантійців. Саме цим обумовлена поява слова "побутова" у назві теми дослідження. Нам доведеться провести копійку роботу зі збору відповідної інформації, розпорошеної у величезній кількості візантійських текстів.

Таким чином, для того, щоб визначити філософський зміст теми дослідження, достатньо об'єднати та узагальнити наведені визначення. Воно матиме своєю метою реконструкцію економічного світогляду та культури ранньосередньовічного візантійця. Оскільки ж у ньому буде вивчатися проблематика людини у її взаємодії з релігією та економічною системою, яка створюється людьми і, одночасно, створює людей, то предмет дослідження з філософської точки зору можна визначити як філософську економічну антропологію [9, с. 165-169; 7].

Утримуючись наразі від необґрунтованих висновків про характер "побутової" філософії етнічної економіки ранньосередньовічної Візантії, зазначаю лише, що достатньо доведеним видається нам твердження про те, що у ній одну з головних ролей відігравали ідеали "виправдання життя", "виправдання повсякденності", можна навіть сказати – "філософізації повсякденності" і, до певної міри, "оповсякденювання філософії" [див.: 13, с. 5-14; 14, с. 24-34; 16, с. 18-23; 1, с. 139]. Саме ці ідеали рятували візантійський економічний світогляд з "ментальної пастки", яку ставили йому ідеали православного християнства [11, с. 413; див. також: 12, с. 300-319].

Література:

1. Карпенко Н. В. Рациональность. Повседневность. Философия // Проблемы рациональности наприкінці XX століття: Матеріали V Харківських міжнародних Скворозднівських читань. Харків, 1998.
2. Козловский И. Этическая экономика как синтез экономической и этической теории // ВФ. – 1996. – № 8.
3. Laiou A. F. Economic Thought and Ideology // The Economic History of Byzantium. From the Seventh through the Fifteenth Century. – Washington, 2002. – Vol. 3.
4. Magoulias H. J. The Lives of Saints as a Sources of data for the History of Commerce in the Byzantine Empire in the Sixth and Seventh Centuries // Kleronomia. – 1971. – Т. 3.
5. Magoulias H. J. Trades and Crafts in the Sixth and Seventh Centuries as Viewed in the Lives of the Saints // BS. – 1976. – Т. 37. – Ф. 1.
6. Марченко А. Н., Нюркаева А. З. Этика труда по Книге Эпарха // Античность и средневековье Европы. – Пермь, 1994.
7. Очерки экономической антропологии. – М., 1999.
8. Рудаков А. П. Очерки византийской культуры по данным греческой агнографии. – СПб., 1997.
9. Самсин А. И. Основы философии экономики. – М., 2003.
10. Сорочан С. Б. Византия IV – IX веков: эподы рынка. Структура механизмов обмена. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Харьков, 2001.
11. Сорочан С. Б. Nota II: О торгово-ремесленных доходах и их размерах (попытка понятийного и количественного анализа) – Сорочан С. Б. Византия IV – IX веков: эподы рынка. Структура механизмов обмена. – Харьков, 1998.
12. Сорочан С. Б. Понятие "прибыль" и размеры торгово-ремесленных доходов в раннесредневековой Византии // Античный мир. Византия: К 70 – летию профессора В. И. Калева (Сб. науч. трудов). – Харьков, 1997.
13. Хвостова К. В. Византизм "оправдание жизни" (проблема византийской цивилизации) // ВВ. – 1998. – Т. 55 (80). – Ч. 2.
14. Хвостова К. В. Сакральный смысл наименования некоторых византийских социально-экономических институтов. К вопросу о роли богословия в формировании социально – экономических институтов в Византии (преимущественно на материале позднего периода) ВВ. – 2000. – Т. 59 (84).
15. Хвостова К. В. Социально-экономические процессы в Византии и их понимание византийцами-современниками (XIV – XV вв.). – М., 1992.
16. Цанн-Кай-Си Ф. Оправдание повседневности // Свободная мысль. – 1998. – № 1 (1470).